

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 82-3:82-94

Н. М. Торкут, В. Ю. Марінеско

БІОГРАФІСТИКА ЯК МЕТАЖАНР: СПРОБА ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ФЕНОМЕНА

У статті подано комплексний підхід до аналізу біографістики як одного з літературних феноменів, що все частіше потрапляє в поле зору сучасних науковців, але тим не менше є явищем, малодослідженим у теоретичному аспекті та маловивченим – в історико-літературному. Спираючись на досвід осмислення біографічних творів, автори публікації пропонують дефініції низки понять, пов'язаних із біографічним дискурсом. Крім того, у процесі теоретико-літературного аналізу здійснено спробу окреслення базових характеристик літературної біографістики загалом та основних її типологічних різновидів (літературна біографія, біографічна белетристика) зокрема. Атрибутивними ознаками біографічних творів постають документальність, використання домислу та вимислу, авторський суб'єктивізм, а модусними – специфіка статусно-професійної належності протагоніста, ступінь інтеграції долі конкретної людини в загальноісторичний контекст, хронологічний обшир біографічного наративу, пафос або тональність оповіді, орієнтація на конкретну чи гіпотетичну читацьку аудиторію, а також позатекстовий вимір, який реалізується здебільшого в площині відносин на рівні “автор/читач”.

Ключові слова: літературно-художня біографістика, літературна біографія, хронотоп, домисел, вимисел, мемуари, біографічна белетристика, автобіографія.

Літературно-художня біографістика – надзвичайно складний і різноплановий художній феномен, що постійно еволюціонує й розширює арсенал власних творчих новацій. Експерименти з варіюванням ступеня актуалізації атрибутивних і модусних ознак у тексті, колажування документальних елементів і художнього вимислу, а також застосування різноманітних прийомів белетризації призводять до постійного оновлення жанрової парадигми літературної біографії. Сучасний біографічний дискурс оперує доволі різноманітним аналітичним інструментарієм для художнього осмислення життєвого шляху історичної особи в усій складності й амбівалентності її духовної природи й соціальної ролі. Вивчення біографістики з погляду літератури, безперечно, постає цікавим і перспективним вектором і зумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті – визначити основні моделі літературно-художньої біографістики, а також охарактеризувати їх атрибутивні та модусні ознаки. **Предметом** наукового інтересу є літературно-художня біографістика у всій її поліаспектності, а **об'єктом** безпосереднього аналізу – поетологічні риси, які детермінують її іманентну природу.

Одним з перших до питання визначення природи біографічного твору звернувся відомий письменник А. Моруа, якого справедливо вважають найталановитішим майстром літера-

турно-художньої біографії першої половини ХХ ст. Він писав, що біографія ставить у центр уваги особистість, це – “історія еволюції душі” [11, с. 412]. Попри те, що ця дефініція є занадто образною та метафоричною, її автор дуже влучно акцентував присутність на сторінках таких творів інтересу до внутрішнього світу протагоніста.

Суголосним з думкою французького письменника є наукове визначення біографії, запропоноване свого часу радянським літературознавцем Г. О. Винокуром у монографії “Біографія і культура”. На його думку, біографія – “це особисте життя в історії” [3, с. 30]. Увівши біографію в історичний контекст, він досліджує, як саме історичний факт набуває біографічного змісту: “Історичний факт, щоб стати фактом біографії, має бути пережитий особистістю” [3, с. 44]. Слушно пов'язуючи біографію з історичними подіями, що є синхронними відтворюваному життєпису, дослідник тим не менше залишає поза увагою такий вагомий аспект, як поєднання факту з домислом та художнім вимислом.

Канадський дослідник А. Б. Нейдел обґрунтовує позицію, згідно з якою при визначенні біографії слід брати до уваги не лише тематичний аспект і жанрові ознаки, але й особливості стилістичної організації наративу, оповідні стратегії та тип біографічного наратора. На його думку, “літературна форма біографічного твору народжується не з дотримання низки правил, не з документалізації життя, а з акту творення

композиції й підпорядкування біографа мові як такої, що, зрештою, дає змогу відтворити історію життя” [20, с. 151].

Американський учений М. Ангрозіно в монографії “Біографія, автобіографія й історія життя з точки зору соціальних наук” також наголошує на високій питомій вазі документальності у формуванні художнього світу біографічного твору. За його словами, біографія – “це розповідь однієї людини про іншу людину, що базується головним чином на записах і архівах” [19, с. 3].

Не завжди повно розкриває значення терміна “біографія” й вітчизняна довідкова література. Літературознавчі словники здебільшого обмежуються ототожненням біографії із “життєписом” [8, с. 8] або ж фіксують її генетичний зв’язок зі стихією документалістики. Так, зокрема, у фундаментальній енциклопедії за редакцією Ю. Коваліва запропоновано розглядати біографію як “художнє або наукове відтворення історії конкретної особи на основі задокументованих фактів та свідчень” [9, с. 138].

Поглибленню уявлень про природу біографії певною мірою сприяють історико-літературні дослідження, присвячені вивченню поетики конкретних зразків біографістики. Приміром, дослідниці Т. Ю. Черкашина і О. В. Петрусь розглядають зразки окремих біографічних творів. Кожна з них розуміє біографію як жанр, націлений на створення життєпису конкретної історичної особи на основі документів і фактів. Тут їхні дефініції суголосні з позицією вищезгаданих учених. При цьому О. В. Петрусь додає, що в біографічному творі відбиті соціокультурні та естетичні уявлення того часу, в якому живе зображувана особа [12, с. 6]. А Т. Ю. Черкашина стверджує, що основною ознакою художньо-біографічного твору є застосування художнього вимислу та домислу [18, с. 6]. Але авторка, на жаль, не зупиняється на з’ясуванні того, якою має чи може бути питома вага домислу та вимислу, щоб твір не перестав бути власне біографічним.

Концепція українського вченого О. А. Галича відзначається помітною динамічністю. Вивчаючи протягом 25 років характер розвитку жанру біографії, він пропонує характеристику його ознак, причому в кожній наступній публікації їхній перелік розширюється. Це дається взначи й у визначеннях терміна. Так, у 80-х рр. ХХ ст. О. А. Галич розглядав біографічну літературу як “особливий різновид епічних оповідей про життєвий шлях конкретно-історичної особи на основі справжніх подій і документів свого часу з глибоким проникненням у її духовність, внутрішній світ, соціальну і психологічну природу історичного діяча” [4, с. 23]. Але вже в колективній монографії “Художня біографія: проблеми теорії та історії”, датованій 1999 р., і, пізніше, у підручнику з теорії літератури (перше видання – 2001 р.), вчений вказує на органічність поєднання документального та фікційного компонентів у художньому просторі біографічних тво-

рів. На його думку, художня біографія (або документально-біографічна проза) – це “специфічне міжродове жанрове утворення. Однією з найважливіших її жанрових ознак є творче змалювання життєвого шляху конкретно-історичної особи, реалізоване на основі справжніх документів і подій свого часу з глибоким зануренням письменника в її духовність і внутрішній світ, соціальну та психологічну природу історичних діячів. Такий творчий підхід до документально-біографічної оповіді може й повинен здійснюватися в органічній єдності принципів наукового дослідження й художнього домислу, виходячи з об’єктивної логіки досліджених фактів і подій біографії героя” [6, с. 8; 5, с. 337].

Як бачимо, виділяючи фікційне та документальне як важливі компоненти біографічного письма, О. А. Галич все ж таки не відокремлює ті жанрові різновиди біографічної літератури, в яких домінує фікційний компонент, від тих, які є документально орієнтованими. Втім, подібне розмежування є, як думається, необхідним в умовах постійного ускладнення біографічної жанрової парадигми. Не можна погодитись і з наявним у вищенаведеній дефініції вченого ототожненням художньої біографії та документально-біографічної прози, адже тут очевидна термінологічна неточність. По-перше, художня біографія не обов’язково належить до прози, оскільки може бути й віршованою (приміром, віршована біографічна повість Л. Щелкунова “Михайло Ломоносов”). По-друге, документально-біографічна проза може бути позбавлена художності і являти собою різновид літератури факту.

Знайомство з доволі розлогим переліком біографічних творів та інспірованим ними науковим дискурсом дає підстави розглядати біографістику як специфічний метажанр¹ або наджанр, оскільки, по-перше, твори біографічного характеру пишуться в різних жанрах (роман “Жага життя” І. Стоуна, повість “Чехов. Біографічна повість” О. І. Роскіна, новела “Далай-Лама XIV. Біографічна новела” Т. Сайваї, п’єса “Батум” М. Булгакова та ін.); по-друге, біографічна модальність, подібно до модальності фантастичної чи детективної, суттєво впливає на природу жанру як таку.

Згідно з висновками української дослідниці І. М. Акіншиної, найбільш високу частотність актуалізації в біографічному дискурсі демонструють такі жанри, як роман і повість [1, с. 9]. Втім, сьогодні як результат творчих експериментів на перетині літературної біографії та суміжних жанрів з’являються нові гібридні модифікації (наприклад, роман-сповідь, роман-есе, роман-пошук, повість-есе, повість-подо-

¹ Сучасна філологія активно послуговується термінами з префіксом мета- (метатекст, металітература, метанаратив, метакритика та ін.), найбільш частотними при цьому виявляються такі його значення як “про”, “поза”, “після”, “над”. У цьому випадку поняття “метажанр” актуалізує останнє з наведених значень префіксу, фіксуючи здатність певного мову (тут – біографічного) набувати наджанрового статусу.

рож, епістолярна повість). Тож у кожному конкретному випадку жанрова природа біографічного твору значною мірою залежить від того, дифузія елементів яких жанрів відбулась у художньому просторі твору. Жанрові інтенції письменника зумовлюють також ті нарративні стратегії, прийоми белетризації та паратекстуальні елементи, які опосередковують творче заглиблення в психологію обраного персонажа.

У лоні біографістики як метажанру, що становить своєрідну бінарну опозицію щодо документальної біографістики (яка включає офіційно-ділову біографію та науково-документальну), правомірно виокремлювати дві основні моделі: літературна біографія і біографічна белетристика. Крім того, непоодинокими є художні твори, в основі авторської концепції яких – алюзія на біографію конкретної видатної особи. З певною часткою умовності їх можна назвати алюзивно-концептуальними творами з біографічним первенем.

Узагальнюючи вищевикладене, можна запропонувати таку дефініцію терміна “літературна біографія”: це життєпис відомої історичної особи, зроблений іншою особою з опорою на документи, свідчення сучасників, соціокультурні та історичні відомості, що піддаються художній інтерпретації. Автори таких творів не стільки репрезентують життєвий шлях протагоніста, скільки створюють у читацькій свідомості власну/авторську версію цього шляху, при чому фактографічне тло зазвичай зазнає відчутної естетизації та набуває здатності апелювати не лише до інтелектуальної, а й до емоційно-психологічної сфери потенційного реципієнта.

Літературній біографії, репрезентативними зразками якої можна вважати “Олімпію, або Життя Віктора Гюго” А. Моруа чи “Шекспір: Мешканець будинку на Сілвер Стріт” Ч. Ніколла, зазвичай притаманне поєднання подієвої динаміки з інтересом до психології вчинків та духовного світу протагоніста. В її художньому просторі фактографічний первінь перемишується з домислом чи навіть вимислом. Щоправда, у цій моделі, на відміну від біографічної белетристики, вимисел і домисел використовуються лише тією мірою, якою вони не створюють конкретно-історичний фактаж.

Загалом у процесі написання такого твору об’єкт реальної історії перетворюється на об’єкт авторської рефлексії, в якій важливу роль відіграє естетичний імператив – свідоме прагнення письменника відтворити життєву біографію реальної особистості так, щоб вона була цікавою для реципієнтів і приносила емоційно-інтелектуальне задоволення. Тож літературна біографія становить інтерес не лише як джерело відомостей про життєвий шлях протагоніста, але і як прояв індивідуального стилю її автора, як продукт його творчого “я”. У цьому плані такі твори, як “Шекспір. Біографія” П. Акройда заслуговують на увагу як шекспірознавців, так і акройдознавців.

Запропонована дефініція окреслює ключові атрибутивні характеристики аналізованого явища. Доцільним буде розглянути їх більш детально. Основною ознакою літературно-біографічних творів є документальність, тобто залучення в процесі створення нарративу різних фактографічних джерел. Автор дисертації “Жанрово-стильові особливості біографічного роману-пошуку” І. Л. Савенко відзначає, що “документ є головним стильотворчим атрибутом сучасної документалістики, який суттєво впливає на її жанрову природу й стає своєрідною ознакою стилю” [14, с. 14]. Використовуючи наявні документи як свою наукову базу, біографіст здійснює пошук фактів, висуває гіпотези й доходить певних висновків. Документ зумовлює його “рух” у напрямку й часі, спрямовує перехід від одного етапу або життєвої колізії зображеної особи до інших. На думку дослідниці, “документ творить хронотоп, який є підґрунтям сюжету: він може уповільнити час або його пришвидшити” [14, с. 14]. Погоджуючись загалом зі слушною тезою І. Л. Савенко про те, що підґрунтям сюжету літературної біографії є саме заснований на документі хронотоп, зазначимо, що її уявлення про біографічний хронотоп є дещо спрощеними.

Більш переконливою постає, як думається, концепція О. Ю. Скаріної, згідно з якою категорія часу в біографічній прозі реалізується в декількох вимірах, що мають своєрідну природу й художнє значення та по-різному наближені до реального часу: конкретно-історичний (об’єктивний); біографічний; суб’єктивний (мемуарний)/розповідний; архетипний/оніричний; внутрішньопсихологічний; культурологічний; реальний; календарний; добовий [15, с. 13]. Крім того, переплетіння цих вимірів впливають на структуру твору, в результаті чого в межах одного тексту можуть поєднуватися події, розділені в часі й просторі, різні смислові блоки, документи та фактаж. Перелічені часові шари у своїй сукупності утворюють художній час, який є невід’ємним від просторових координат.

Просторові координати художнього простору біографічного твору зазвичай відповідають реально існуючим географічним місцям і є невід’ємними від подій із життя героя. Цей простір, за словами О. Ю. Скаріної, “має специфічну рису – реальність. Тому на перший погляд здається, що тут документальна домінанта цілком усуває ймовірність авторського висвітлення. Проте в композиційній побудові просторових площин автор документально-художнього твору обмежень не має, що й спричинює виявлення суб’єктивного чинника” [15, с. 13].

Подальший аналіз дозволяє О. Ю. Скаріній зробити висновок, що особистісне/суб’єктивне начало й документалізм гармонійно співіснують у межах біографічного твору. Вона пише: “З одного боку, документалізм певною мірою регламентує художню майстерність автора, з іншого – документальні факти та образи відо-

бражаються автором за законами художньої творчості” [15, с. 15].

Це твердження дослідниці потребує певного уточнення. Дійсно, успіх літературної біографії залежить великою мірою від художньої майстерності письменника, яка не може регламентуватися документалізмом. Останній, на нашу думку, виконує регулятивну функцію щодо домислу й вимислу, які є по суті другим атрибутом біографістики як метажанру загалом і літературної біографії як однієї з її моделей зокрема. Саме ці прояви авторського суб'єктивізму мають узгоджуватися з фактографічною конкретикою, і саме вони відрізняють літературну біографію від суто наукової або документальної. А. Моруа писав, що біографія – це не наукове дослідження, а творіння художника, який, спираючись на наукові методи, відтворює життя і в цілому дотримується законів мистецтва [13, с. 17].

На думку І. Д. Ходорківського, “художній домисел у біографічних творах не тільки можливий, але й обов'язковий, оскільки без нього не можна створити живий, повнокровний образ визначної людини” [17, с. 139]. Дослідник наголошує, що лише художня література, на відміну від сухих біографічних відомостей, може розкрити іманентну природу факту: “Типові риси образу, епохи часто виявляються в незначних або дрібних фактах. Тут на допомогу приходить мистецтво, яке зобов'язане в ім'я життєвої правди піднести цей факт, домислити його до потрібної сили виразності, або “створити” такий факт, коли його не можна знайти у документах” [17, с. 139]. Далі І. Д. Ходорківський зазначає, що письменник розповідає про той чи інший факт не тільки тому, що він мав місце в житті зображуваної особи, але й тому, що цей факт суспільно значущий, тому, що він дає змогу краще розуміти інші подібні явища в житті, що, навіть якщо його не було, він міг би бути. Тож вимисел є необхідною умовою створення не тільки художнього образу видатної особи, але й з'ясування явищ, що пов'язані із життям цієї особи [17, с. 140].

Цікаву грань кореляції достеменно відомого та вигаданого розкриває рефлексія із цього виводу, що належить відомій письменниці В. Вулф, яка, до речі, є авторкою декількох біографічних творів (“Орландо” (1928), “Флаш” (1923), “Роджер Фрай” (1940)). Вона вважала, що “факт реальний” і “факт уявний” – це факти різних сортів, їх не варто змішувати: письменник вигукує дещо, а реальні факти обмежують його. Проте майже кожен біограф, якщо він поважає факт, може зробити більше, ніж просто додати факт до загальної колекції. Він має бачити закладені у факті можливості, запропонувати творчий факт, який стимулює уяву [цит. за: 13, с. 18–19].

Що стосується інших атрибутивних ознак літературної біографії, то вони можуть бути виявленими при зіставленні із суміжними жанровими утвореннями. Одним із різновидів біогра-

фічного жанру, який допомагає відчутти іманентність жанрової природи, є художня автобіографія. Обираючи себе за прототип, письменник представляє своє бачення власного життя так, ніби дивиться вглиб себе, дає особисту оцінку літературним, культурним та соціальним подіям свого часу. Він може акцентувати увагу на своїй персоні або на оточенні, зіставити або протиставити внутрішні й зовнішні чинники.

Особистісний чинник виявляється вкрай важливим для всіх модифікацій літературної біографії, адже письменник подає суб'єктивну візію певних подій життя історичної особи. Сприймаючи протагоніста кризь призму наявних документів і фактів, автор переосмислює їх на основі власного життєвого досвіду, піддає інтерпретації. Як зауважує О. Ю. Скаріна, “до реальних подій і явищ автори підходять не просто з констатуючої, а з певної систематизуючої точки зору. Це виявляє їх індивідуальне неповторне бачення зображуваних подій та героїв, що, по суті, і є особистісним началом” [15, с. 13]. У розвиток цієї думки слід додати, що, прагнучи до об'єктивного відтворення реальності, автор біографічного твору не позбавляється власної суб'єктивності, яка виявляється і у виборі фактів, і в характері їхньої оцінки та інтерпретації, і в художній манері їхнього зображення.

Ще одним жанровим утворенням, що можна вважати суміжним із літературною біографією, постає мемуаристика. Згідно з визначенням, що міститься в “Літературному енциклопедичному словнику”, мемуари – це суб'єктивне осмислення певних історичних подій чи життєвого шляху відомої постаті, здійснене письменником у художній формі із залученням справжніх документів певного часу, глибоким співвіднесенням власного духовного досвіду з внутрішнім світом героїв, соціальною та психологічною природою вчинків [8, с. 333]. Ця дефініція видається не зовсім точною, адже в ній відсутня найголовніша ознака мемуаристики – укоріненість наративу в особистому онтологічному досвіді автора, що зумовлює провідну роль концепту пам'яті в манері репрезентації подій.

Спільними ознаками літературної біографії та мемуаристики постають висока питома вага документального начала, чітка і послідовна хронологічність оповіді, ретроспективність як принцип організації наративного простору. Важливу роль відіграє активне залучення авторського “я” до формування художньої картини світу, що дається взнаки й у суб'єктивності інтерпретативного струменя, і в оціночності зображуваного.

Відмінність полягає, насамперед, у тематичних пріоритетах: у біографії нарратив структурується навколо постаті протагоніста, а в мемуарах – навколо зовнішніх, як правило, масштабних історичних подій, до яких протагоніст був певною мірою причетний. Мемуаристиці властива стереоскопічність зображення подій,

що виявляється на трьох рівнях. По-перше, автор репрезентує власне бачення подій з позиції їх безпосереднього учасника (синхронний вимір). По-друге, у творі подається їх інтерпретація з огляду на подальший життєвий досвід (візія минулого з позиції теперішнього). По-третє, у мемуарах наявні загальноприйняті чи загально-визнані уявлення про історичну конкретику, які можуть спростовуватися чи підтверджуватися.

Окреслені вище атрибути поєднуються з актуалізацією в тексті літературної біографії модусних характеристик, які з'являються в результаті художньої еволюції жанру на певних етапах розвитку біографічного дискурсу, але не є жанроутворювальними, тобто обов'язковими для всіх текстів.

Думається, ключове значення для літературної біографії має те, ким власне є протагоніст біографічного нарративу. Це може бути монарх, згадаймо, приміром, романи А. Моруа "Едвард Сьомий і його час", Л. Стречі "Королева Вікторія", вчений (П. Ферріс "Зігмунд Фройд", А. Моруа "Життя Олександра Флемінга"). Доволі великим є масив літературних біографій, в яких протагоністом виступає релігійний чи політичний діяч. Показовими є "Життя та смерть кардинала Волсі" Дж. Кавендіша, "Життя та ілюстративні мартирологи сіра Томаса Мора, колишнього лорда-канцлера Англії" Т. Степлтона, "Життя та смерть сіра Томаса Мора, Лицаря" Н. Гарпсфілда, "Мартін Лютер Кінг. Життя, страждання та велич" В. Міллера, "Життя Дізраелі" А. Моруа. Сучасні автори доповнюють бібліотеку біографічних творів життєписами видатних спортсменів, популярних акторів та інших суспільних діячів. Однією з найбільш оригінальних жанрових модифікацій є літературна біографія письменника, яскраві взірці якої створені Дж. Босвеллом "Життя Семюела Джонсона", А. Моруа "Прометей, чи життя Бальзака", П. Акройдом "Шекспір: Біографія", С. Грінблатом "Віллі у світі", П. Хонаном "Шекспір: Життя".

Ще одним модусом літературної біографії є ступінь інтеграції долі конкретної людини в загальноісторичний контекст, а також те, наскільки глибоко автор занурюється у вивчення приватного життя історичної особи. Так, приміром, літературна біографія В. Шекспіра, написана видатним радянським ученим О. А. Анікстом, акцентує увагу на художній творчості, яка й зумовлює логіку розгортання нарративу. А в романі П. Акройда "Шекспір: Біографія" колізії особистого життя і творчий шлях виступають рівноправними компонентами оповіді, більше того, автор постійно звертається до визначення глибинних взаємозв'язків і взаємовпливів цих двох аспектів.

Варіативним елементом жанрової поетики виявляється й так званий хронологічний обшир біографічного твору: сюжетна лінія може вибудовуватися на основі зображення всього життєвого шляху протагоніста від народження до смерті ("Айріс Мердок: Життя" П. Конраді) або певного відрізка чи навіть однієї ключової події

("Молоді літа короля Генріха IV" Г. Манна, "1599: Один рік з життя Шекспіра" Дж. Шапіро).

У ХХ ст. хронотоп літературної біографії знає трансформації внаслідок застосування автором такої нарративної стратегії, як введення в текст фігури оповідача, який може й не належати до зображуваної доби. У такому разі відбувається сходження в текстовому просторі різних, іноді значно віддалених одна від одної хронотопічних площин, що продукує доволі цікавий художній ефект. Показовий приклад наводить Ю. М. Лотман у статті "Біографія – живе обличчя" [10]. М. А. Булгаков ввів себе як оповідача в текст власного твору-біографії Мольєра. Цей оповідач – сучасна людина, яка за волею випадку потрапила у XVI ст., але й не забуває про своє ХХ ст. Втім, цікаво зазначити, що свого часу цей прийом зазнав нищівної критики з боку видавництва: М. А. Булгакова звинуватили в тому, що з тексту книги не зрозуміло, чи є марксистом "уявний оповідач", який "страждає любов'ю до афоризмів та дотепності" [цит. за: 10]

Окрім об'єкта художнього дослідження, для визначення спектра модусних ознак велику питому вагу має позатекстовий вимір, який реалізується здебільшого в площині відносин на рівні "автор/читач". Так, зокрема, сам автор може позиціонувати себе як особисто причетного до зображуваних подій, і це, безсумнівно, матиме своє відлуння в тексті. Крім того, відповідно до авторського задуму окремих творів може стати складовою певного циклу чи збірки ("Літературні портрети" А. Моруа). Важливу роль відіграє специфіка художнього мислення письменника-біографа. Тут мається на увазі не лише приналежність автора до того чи іншого літературного напрямку (романтичні біографії характеризуються підвищеним інтересом до відтворення внутрішнього світу протагоніста, реалістичні – потягом до зображення відносин між героєм та його оточенням і соціумом тощо), але і його самоідентифікація щодо власного твору (важливо, ким саме – письменником, науковцем, колегою, другом, родичем – вважає себе біограф). Ця самоідентифікація інколи визначає характер звернення автора до документів, який може бути як експліцитним, так і імпліцитним. У другому випадку художнє дослідження життя історичної особи може набувати форми літературного монологу-розмірковування, який тільки базується на аналізі історичних документів, або тією чи іншою мірою репрезентує їх як органічну частину нарративу. Приміром, у післямові до свого твору "1599: Один рік з життя Шекспіра" американський науковець Дж. Шапіро згадує всі документи, які він залучав у процесі роботи над текстом. Для більшої ілюстративності деякі письменники включають у книгу малюнки, фотографії, фотокопії документів тощо.

Необхідно зазначити, що залежно від суб'єктивного ставлення автора до свого героя змінюється й пафос або тональність оповіді, які

можуть бути апологетичними, викривальними, іронічними або мати амбівалентний характер.

Що стосується потенційного читача, то його фігура є завжди важливим чинником при виборі письменником авторських художніх стратегій. Ключове значення тут мають вік (біографії для дітей), готовність до сприйняття матеріалу (орієнтація на вузьких спеціалістів або широке читачьке коло), національна або етнічна приналежність тощо.

Друга модель біографістики як метажанру – біографічна белетристика, зразками якої можна вважати “На сонце не схожі” Е. Берджеса чи “Пані Шекспір” К. Гарпер. Це різножанрові літературні твори, орієнтовані не стільки на відтворення, скільки на створення художнього образу певної відомої особи, історія життя якої формує фабульний каркас. Автор таких творів керується більшою мірою власною уявою й ставить оригінальність сюжету, ефектність художньої манери, репрезентацію власного суб’єктивного ставлення до зображуваного об’єкта значно вище за фактографічність, документальність, достеменність.

Попри її тісні зв’язки з літературною біографією, біографічну белетристику доцільно розглядати як окрему модель. Дві атрибутивні ознаки – документальність і присутність домислу та вимислу – є спільними для обох моделей. Однак ступінь залежності автора біографічної белетристики від документально-фактографічного початку є значно меншим. Якщо автор літературної біографії віддає перевагу переконливому художньому змалюванню достеменно відомого, то творець біографічної белетристики – уможливленням припущенням і абстрактним гіпотезам, що надає йому ширшого простору для фантазування й дає змогу ближче підійти до розуміння сутності людського буття у Всесвіті. Є підстави висловити припущення, що для “літературного біографа” важливим є, насамперед, історичний прецедент (перипетії долі конкретної особистості), а для “біографічного белетриста” інколи пріоритетними виявляються певні загальні закономірності, філософські, історичні чи естетичні ідеї, які він “ілюструє” за рахунок звернення до біографії конкретної відомої особи. Тож питома вага домислу й вимислу, роль художньої фантазії автора буде в біографічній белетристіці завжди більшою, ніж у літературній біографії.

Три інші вищезгадані атрибути літературної біографії – характер авторської суб’єктивності, чітка й послідовна хронологічність оповіді та ретроспективність як принцип організації нарративного простору – у жанровій організації біографічної белетристики помітно видозмінюються. Перший з них зберігається й навіть набуває статусу провідного жанроутворювального чинника, адже авторська суб’єктивність виявляється тут на різних рівнях поетики твору. Письменник може вигадувати колізії, яких не було в житті історичного прототипу, вводити героїв,

яких насправді ніколи не існувало, навіть вигадувати “документальні свідчення”. Хронологічність оповіді може порушуватись, а ретроспективність не є обов’язковою, адже інколи автори відтворюють життя протагоніста, обравши маску сучасника або навіть самого героя.

Авторська суб’єктивність реалізується через певну кількість сюжетно-образних і часопросторових констант. Тобто базисом для подальшого розвитку сюжету є ключові біографічні події, згадка не тільки про головного героя, але і про інших дійових осіб, які є важливими для цілісності оповіді, прив’язка до вихідного хронотопу (місця й часу народження та/або життя протагоніста). Обов’язковим при цьому постає привнесення автором елементу новизни до якоїсь загальновідомої чи усталеної версії життя історичного прототипу. Письменник прагне викликати в читача подив, активний інтерес, бажання дізнатись більше, нерідко вступити в полеміку або навіть висунути власну гіпотезу.

Як типовий приклад біографічної белетристики можна навести роман П. Акройда “Мільтон в Америці” [2]. У цьому творі автор відштовхується від реальних історичних подій (гоніння, яких зазнав Мільтон через власні релігійні та політичні погляди, еміграція пуритан до Америки, колонізація Нового Світу й конфлікт з автохтонним населенням). Він переплітає фрагменти, де домінує факт, з тими, що засновані на чистому вимислі. Таким способом вибудовується альтернативна версія життя великого англійського поета, яку оповідають почергово три типи нараторів: автодієгетичний (сам Мільтон), гомодієгетичний (Гусперо, слуга Мільтона) та екстрадієгетичний (власне Акройд). Усе це дає змогу створити доволі цікаву багаторівневу нарративну конструкцію, яка за своєю сутністю нагадує “калейдоскоп” – кожен новий кут зору, кожен новий рух сюжету дає нову картинку. Але все ж таки, попри значні сюжетно-образні нововведення, вихідною точкою розвитку подій у наведеному прикладі біографічної белетристики є біографічні відомості про життя Мільтона.

Тут варто наголосити, що, попри всі відмінності, літературна біографія та біографічна белетристика у своєму функціональному діапазоні певною мірою доповнюють одна одну, адже обидві моделі орієнтовані на формування більш-менш цілісної картини життя особистості.

Втім, існують твори, автори яких “експлуатують” історичний образ, маючи на меті не створення біографії, а залучення авторитету чи репутації реальних прототипів персонажів для якогось іншого творчого завдання. Це може бути апеляція до культурної фігури заради ілюстрації певної епатажної ідеї чи стимулювання читачького інтересу до твору загалом. Такі твори не належать до метажанру біографістики, адже біографічне начало редукується в них до окремого епізоду, який є лише одним із численних епізодів твору, або до художнього образу. Тут правомірно говорити лише про наяв-

ність біографічного елемента, а самі твори називати алюзивно-концептуальними.

Так, приміром, сучасний письменник Дж. Форде часто вдається до такої стратегії. У його романі "В державі завелась гнилизна, або Гамбіт Мінотавра" [16] історичні особи вільно подорожують у часі: О. фон Бісмарк і Е. Гамільтон опиняються у будинку батьків головної героїні, і її мати пригортає їх своїм фірмовим пирогом, вони фліртують і влаштовують своє особисте життя. Так, автор не лише привносить у твір іронічне забарвлення, а й демонструє, що видатні історичні постаті у своєму повсякденному житті подібні до обивателів.

Висновки. Отже, підбиваючи підсумки вищесказаного, необхідно зазначити, що як жанрова модель літературна біографія наділена низкою атрибутивних ознак, які вирізняють її з-поміж суміжних жанрів. Ці характеристики визначаються не тільки об'єктом художнього осмислення, а й суб'єктом – автором біографічного нарративу, присутність якого відчувається і на рівні відбору фактів, і на рівні їх художньої репрезентації та інтерпретації. Біографічна белетристика характеризується вагомішою роллю вимислу й домислу, вищим ступенем авторської суб'єктивності. Творчі пошуки письменника-біографа спрямовані на те, щоб, не спотворюючи реальних фактів, психологічно переконливо і при цьому оригінально реконструювати життєві колізії певної особи на тлі історичного контексту. Саме ця орієнтація на правдиве відтворення соціокультурного тла, у лоні якого розгортався життєвий шлях протагоніста, і водночас на психологічний аналіз особистості як індивідуальності зумовлює конструювання текстової тканини на рівні сюжету, системи образів, хронотопу.

Список використаної літератури

- Акіншина І. М. Жанрово-стильові особливості художньо-біографічної прози 80–90-х років ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / І. М. Акіншина. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
- Акройд П. Мільтон в Америці / П. Акройд ; пер. с англ. С. Сухарева, Л. Бриловой. – Санкт-Петербург : Амфора, 2002. – 302 с.
- Винокур Г. О. Биография и культура. Русское сценическое произношение / Г. О. Винокур. – Москва : Русские словари, 1997. – 186 с.
- Галич А. А. Современная художественная документально-биографическая проза. Проблемы развития жанров : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / А. А. Галич. – Донецьк, 1984. – 23 с.
- Галич О. Теорія літератури : підручник / за наук. ред. О. Галича. – 4-те вид., стереотип. – Київ : Либідь, 2008. – 488 с.
- Галич О. Художня біографія: проблеми теорії та історії : монографія / О. Галич, О. Дацюк, Л. Мороз. – Рівне, 1999. – 94 с.
- Зарицький О. М. Біографія та історія (чеський біографічний роман 70-х років) / О. М. Зарицький. – Київ : Наукова думка, 1989. – 104 с.
- Литературный энциклопедический словарь / [под общ. ред. В. М. Кожевникова и П. А. Николаева]. – Москва : Советская энциклопедия, 1987. – 750 с.
- Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / під ред. Ю. Коваліва. – Київ : Академія, 2007. – Т. 1. – 608 с.
- Лотман Ю. М. Биография – живое лицо [Электронный ресурс] / Ю. М. Лотман. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/Lotm/biogr.php.
- Моруа А. Современная биография / А. Моруа ; пер. с фр. Н. Немчиновой, Я. Лесюка // Прометей. – Москва : Молодая Гвардия, 1968. – № 5. – С. 394–413.
- Петрусь О. В. Особливості нарративної стратегії в біографічній прозі Пітера Акройда : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04 / О. В. Петрусь. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.
- Померанцева Г. Е. Биография в потоке времени / Г. Е. Померанцева. – Москва : Книга, 1987. – 336 с.
- Савенко І. Л. Жанрово-стильові особливості біографічного роману-пошуку : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / І. Л. Савенко. – Тернопіль, 2006. – 19 с.
- Скнаріна О. Ю. Особистісне і документальне в мемуарній і біографічній прозі (на матеріалі української літератури кінця ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / О. Ю. Скнаріна. – Тернопіль, 2007. – 20 с.
- Форде Дж. Неладно что-то в нашем королевстве, или Гамбит Минотавра / Дж. Форде ; пер. с англ. А. Некрасова. – Москва : Эксмо, 2010. – 544 с.
- Ходорківський І. Д. Історико-біографічні твори з життя письменників / І. Д. Ходорківський. – Київ : Радянська школа, 1963. – 171 с.
- Черкашина Т. Ю. Наративні особливості художньо-біографічної прози: автор і читач : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Т. Ю. Черкашина. – Тернопіль, 2007. – 20 с.
- Angrosino M. V. Documents of Interaction: Biography, Autobiography, and Life History in Social Science Perspective / M. V. Angrosino. – Gainesville, FL : University of Florida Press, 1989. – 118 p.
- Nadel I. B. Biography: Fiction, Fact and Form / I. B. Nadel. – New York : St. Martin Press, 1986. – 248 p.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2014.

Торкут Н. М., Маринеско В. Ю. Биографистика как метажанр: попытка теоретико-литературной идентификации феномена

В статье представлен комплексный подход к анализу биографистики как одного из литературных феноменов, который все чаще попадает в поле зрения современных ученых, но тем не менее остается явлением малоисследованным в теоретическом аспекте и малоизученным в историко-литературном. Опираясь на опыт осмысления биографических произведений, авторы публикации предлагают дефиниции ряда понятий, связанных с биографическим дискурсом. Кроме того, в процессе теоретико-литературного анализа предпринята попытка определения базовых характеристик литературной биографистики в целом и основных ее типологических разновидностей (литературная биография, биографическая беллетристика) в частности. Атрибутивными признаками биографических произведений являются документальность, использование домысла и вымысла, авторский субъективизм, а модусными – специфика статусно-профессиональной принадлежности протагониста, степень интеграции судьбы конкретного человека в обществено-исторический контекст, хронологический объем биографического нарратива, пафос или тональность повествования, ориентация на конкретную или гипотетическую читательскую аудиторию, а также внетекстовое измерение, которое реализуется преимущественно в плоскости отношений на уровне “автор / читатель”.

Ключевые слова: *литературно-художественная биографистика, литературная биография, хронотоп, домысел, вымысел, мемуары, биографическая беллетристика, автобиография.*

Torkut N., Marinesco V. Biographistics as a Metagenre: an Attempt of the Phenomenon's Theoretical and Literary Identification

This article is dedicated to literary biographistics as one of the metagenres, the contemporary literary studies focus on. It represents a set of existing definitions of the term on the basis of which a unifying definition is offered. In the discourse of biographical literary works there are two major types: literary biography and fictional biography.

It is suggested that literary biography should be understood as a biography of a famous historical personality made by another person on the ground of the evidence of his/her contemporaries, socio-cultural and historical information exposed to subjective interpretation.

In the context of determining the nature of literary biography it is important to separate it from the related phenomena (fictional biography). The author of the last one also focuses on a person's life story, his/her aesthetic intentions are totally different. The purpose of literary biography is a true reconstruction of life, a historical fact being its key imperative. As for the fictional biographers, they tend to create an image of a historical person, guided not solely by certain documents, but mostly by their own imagination.

The authors of the article introduce a set of attributive features of biographistics. The first is that its plot is beaded on the documentary source. The others include the use of conjecture and fiction, and different forms of writer's subjectivity.

Besides a number of main modus features are singled out in the article. They are: degree of integration of the protagonist's fate into the general historical context, a level of insight into the personality's private life, the chronological scope of the biography, extra-textual dimension, narration pathos or tonality, orientation at certain or hypothetic readership.

These characteristics are determined not only by the object of literary reflection, but also by the subject, i. e. the author of the biographical narrative, whose presence is felt in the selection of facts and the way of their artistic representation and interpretation. The creative search of every literary biographer is aimed at a true to life and psychologically convincing reconstruction of the life story of a particular person on the background of the historical context. This demonstrative recreation of socio-cultural background and psychological analysis of the individual define the forming of textual material at the level of plot, system of characters, and chronotope.

Key words: *biographistics, literary biography, fictional biography, chronotope, conjecture, fiction, memoir, autobiography.*